

Franc Zadavec

Filozofska fakulteta Ljubljana

SLOVENSKA KOROŠKA V PROZI, PESMI IN DRAMI OD 1919 DO 1942

Narodna misel in čustvo sta bistveni prvini slovenskega slovstva do leta 1918. Koroški plebiscit in londonski sporazum sta povzročila, da sta ti prvini še naprej navdihovali slovenske pisatelje.

Središče koroške teme je leposlovna in publicistična proza Prežihovega Voranca. Ta daje najbolj realistično sliko narodne problematike po plebiscitu. Deloma sorodna je poplebiscitna proza Ksaverja Meška, vendar kakovostno in po obsegu veliko skromnejša. Slovstveni prispevki številnih drugih v času od 1919 do 1940 so predvsem narodno budniški, pol romantični, pol bojeviti, predvsem pa idejni.

I

Premočrtna in omahljiva narodna zavest ter narodna nestrpnost sta zelo opazni temi *Prežihove* leposlovne in publicistične proze. To nas ne preseneča, saj je bil le še na Štajerskem slovenski narodni jez do leta 1918 tako odprt in gospodarsko-politični »Drang nach Osten« tako nasilen kot na Koroškem. Povrh je na Koroškem slovensko malomeščanstvo v desetletjih pred prvo svetovno vojno skoraj strnjeno prehajalo na nemško liberalno stran, avstrijska socialna demokracija pa je jemala slovenskemu koroškemu delavstvu narodno zavest s svojo na videz nadnarodno ideologijo.

Narodna zavest se je Prežihu izoblikovala do leta 1917, politično publicistiko in dejavnost pa mu je narekovala v plebiscitnih mesecih. Po desetletju navideznega narodnopolitičnega molka mu je v 30-ih letih iz narodne zavesti pognala estetsko pomembna proza, od 1941 pa tudi publicistična.

Rast svoje narodne zavesti je Prežihov opisal posebno v *Doberdobu* (1939), *Gospovetskem polju* (1942) in v *Solzicah* (1949). Motivi narodnega čustvovanja segajo tu od prvih šolskih let, prek iskanja zaposlitve v Trstu in Celovcu v letih 1911 in 1912 do pobega iz avstrijske vojaške enote na Južnem Tirolskem oktobra 1916.

V teh prozah se Prežih rad spominja očeta. Narodna in socialna zavest v črticah *Borba* (1921) in *Prvo pismo* (*Solzice*) ter v romanu *Doberdob* priča, da je Prežihova narodna in socialna misel dobila prve pobude v očetovi hiši. Ob dodatnih izkušnjah in idejnih razgledih mu je zagotavljala zavzeto upornišтво za humane človeške in narodne odnose. Prežih je narodno in socialno občutljivost in neupogljivost očetove hiše prvič odlično uveljavil leta 1912 (prim. *Gospovetsko polje*). Znašel se je bil namreč pred odločitvijo, ali naj se poda resignativni, ironični miselnosti lumpenproletariata ali pa proda slovenstvo za kidovne vile celovške klavnice. Oboje je ponosno odklonil. Hkrati je opazil, kako se je avstromarksistična teza, da je narodno vprašanje zadeva meščanstva, zajedala vse do

lumpenproletariata. Po tridesetih letih je to stanje ocenil z besedami: »Grelnica je bila pristaš nekega čistega internacionalizma, ni pa se zavedala, da je ta čisti internacionalizem podpiral nasilje nacionalistične reakcije nemškega kapitalizma«. Devetnajstletni Prežih je potemtakem v celovškem okolju doživel enega svojih glavnih navdihov in pisateljskih motivov v že kar drastični podobi in v politični izčiščenosti. Na podlagi takih izkušenj in spoznanj se je infanterist Amun Mohor, alter Prežih, oktobra 1916. odločil za dejanje s konca *Doberdoba*: »Eden izmed milijonov, ki so to noč stali v jarkih, se je predramil, prisluhnil svojemu srcu, prisluhnil svojim možganom, nato pa preskočil ograjo, ker ni hotel biti več suženj...«

Podatki o rasti Prežihove narodne zavesti se v njegovih delih tu končajo; rast je narodnostno zaokrožena. Potem ko je v italijanskem ujetništvu prebiral še socialistično literaturo, in v dveh letih po vojni, je tudi teoretsko dozorel za dialog o slovenski narodni, še posebej koroški problematiki.

Leta 1920 je s članki v Rdečem praporu poskušal usmeriti slovensko meščansko politiko k jedru koroškega problema, razkrinkaval avstrijsko socialno demokracijo kot nacionalistično stranko ter opozarjal, da je koroški proletariat protijugoslovansko razporejen. Hkrati je zahteval od slovenske revolucionarne delavske stranke (komunistov), naj Korošce odtrga od avstromarksizma in jih vrne čistemu razrednemu boju, od meščanske vlade v Ljubljani pa, da naj komunistom dovoli delovanje v plebiscitni coni A. Menil je namreč, da so bili ti edini sposobni pridobiti delavstvo za Jugoslavijo (Rdeči prapor, 29. maja 1920; *Reportaža o Koroški*, DEn 14. febr. 1947). Tudi v članku *Proletariatu plebiscitnega ozemlja na Koroškem* (Rdeči prapor 1920, št. 23) se je zavzemal za delavski internacionalizem, grajal koroško socialno demokracijo kot meščanski privesek in trdil, da bi komunistična stranka boljše rešila koroško vprašanje, kakor antanta in pariška imperialistična diplomacija. Tudi po plebiscitu je očital avstrijski socialni demokraciji, da delavcev ni vzgojila v socialističnem duhu. (Rdeči prapor, 23. okt. 1920. — Prim. tudi Janko Pleterski *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, M. Sobota 1964, str. 99 in dalje.)

V Prežihovi prozi 20-ih let ni izrazitega narodnega motiva. Tedaj je delal tudi v ravenski delavski Svobodi. Delo s fužinarji je bilo tudi narodno obnovenjeno, saj so bili že toliko ponemčeni in ponemčurjeni, da je Prežih sprva težko dobil igralce, »ki bi obvladali slovenski jezik« (Prežih, *Kralj na Betajnovi v Dobrijah*, Obzornik 1948). Celo desetletje je bil žarišče komunistične stranke v vzhodnokoroškem bazenu. Zato so ga 19. maja 1930 hoteli aretirati, a je pobegnil k očetovi sestri v Logo ves nad Vrbskim jezerom. Tu je od blizu spoznaval, kakšen obseg je zavzelo raznarodovanje v desetih letih po plebiscitu.

Leposlovno se je lotil narodnega motiva, brž ko je sredi 1930. bolj spoznal narodne razmere na Koroškem. Te razmere so ga pognale v upor in pisateljsko analizo dveh duševnosti na narodni meji: ene, ki je ogrožena in dolžna ohranjati svojo naravno in kulturno enkratnost, in druge, ki hoče duhovno in politično zavest sosednje etnične skupnosti spodrinuti s svojo in pri tem ne izbira sredstev.

Napetosti med Korošci, ki jih je kopičila germanizacija, je Prežih prvič opisal v prozi *Če Zila noj Drava nazaj potačo...* (1930) Središči dogajanja sta Loga

ves in Vrba, prva še slovenska, druga pa že v upadu narodne zavesti. Tu je kritiziral Maier-Kajbitscha in psevdoznanstvenika Martina Wutteja ter se tople spominjal Andreja Šusterja-Drabosnjaka, njegovega kulturnega poslanstva in tiskarne, ki so mu jo zaplenili in s tem zatrli pomembno samorastniško kulturno jedro med koroškimi Slovenci v začetku 19. stol.

V novelah, ki jih je objavljala od 1935 naprej, včasih zavzeto zautripa narodno čustvo. Glavni junak v *Boju na požiravniku* (1935) se zna kljub značajski raskavosti lirsko zamakniti v pliberško dobrovo ter uživati barvito pokrajino vse do Svinjske planine. V noveli *Samorastniki* (1937) je Prežih razgledno točko pomaknil še više, na pobočje Obirja. Od tu gledajo Karničniki že stoletja v obsežen prostor med Obirjem, Svinjo in Dobračem. Res je, da pripovednik simpatizira s Hudabivško Meto in z njenimi samorastniki. Prav tako pa je res, da ga je očaral tudi mogočni rod Karničnikov s svojo neuničljivo zamozavestjo. Duh Karnic zahteva »nositi glave pokonci«, dopoveduje stari Karničnik sinu, bajtarski rod Hudabivnikov pa je »suženjski«. Tudi njegov opomin sinu: »... ali ne čuješ v sebi krvi, ki je tekla v naš rod po nevidnih žlebovih iz osrčja samega Obirja?« — ni le stilizacija, ampak tudi privid moči, ki ga avtor ni mogel in ne hotel zatajiti. To moč je prav nostalgичno pomaknil v leto 1875, ko mogočnjaki tod še niso toliko nemčurili. Po prvi svetovni vojni je Prežih poudarjal vitalnost in »bojni klic zavrženega prokletega rodu«. Novela je z narodnoosvobodilno simboliko tedaj učinkovala v duhu Cankarjevega gesla o osvobojenju naroda proletarca.

Samorastniki se končajo z upanjem, z revolucioarnim optimizmom. Roman *Požganica*, ki je nastal za *Samorastniki*, pa na koncu ugotavlja suho stvarnost 20. oktobra. Morda je simbolični sklep *Samorastnikov* kronološko vendarle sledil realistični zadržanosti v *Požganici*, saj je znano, da so Prežihu zaplenili skoraj dokončan roman *Ogenj* (kasneje *Požganica*) že v dunajskem zaporu dec. 1936 (Jože Koruza, *Življenjska pot Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca*, PZ, str. 206).

Ko je roman 1939 izšel, je oživil in uzavestil koroški problem do take stopnje kot nobeno slovensko leposlovno delo dotlej. Osvetlil je nasprotja in sile na Koroškem od razpada Avstro-Ogrske do 10. oktobra 1920. Epiziral je tragični trenutek bojev, »ki so celo spodnjo Koroško zavili v plamen krvavega narodnega spopada« (na koncu poglavja »Rožej pobegne v Celovec«). Motiv »krvavega narodnega spopada« je eno izmed idejnovsebinskih središč romana, v epskem dogajanju pa ga uresničita Močivski Petruh in Čarnuhov Otej. Bližnja rojaka, znanca sta in predstavnika razdvojene Koroške. Petruh združuje osebno svobodo s popolno narodno svobodo. Da ne bi več hlapčeval Nemcem, se pridruži Malgajevi četi. Prešinja in vodi ga misel: »Koroška bo naša! Potem bo konec nemške gospode in Slovenci bomo gospodarili na svojem. Tako mora biti, ker vsak narod imej svoje pravice.« Ko pa se bojuje za tako svobodo, ga ustrelji Čarnuhov Otej, ki se je bil pridružil folksverovcem.

Da, tu je slovenska Koroška tragično prerezana na dvoje.

Kaj ji je prerezalo dušo?

Prežih je razkol utemeljil deloma z diplomatsko intrigo in z zvijačno in nasilno nemško propagando ter s premlahavo slovensko, deloma tudi s srbsko vojsko. Vendar teh dejavnikov ni precenjeval. Rajši je posegel po bistvenejših pojavih in silah. Analitični duh in intuitivna domišljija sta mu zaobjela ljudsko plast, ki je pred plebiscitom hromila narodno zavest in odpornost. Opisal je malomeščanstvo različnih privatnih in državnih poklicev vse tja do »Herrenbauerjev« in socialnih demokratov. Pozoren je bil na nemške priseljence, epsko je individualiziral tudi nekakšne Bahove huzarje iz Češke (hud germanizator Leš je obratovodja, Čeh Stransky, še ostreje je začrtan germanizirani Čeh iz Beskidov, nadgozdar Dudaš). Toda v prvo vrsto je postavil slovenske oportuniste. Gnida, slovenski kmečki sin iz Podjune, se z načelom »usta vejo, kje se peta liže« (Gradnik, *Sonet s svobodi*, 1922) prikoplje v Mežici do oblasti, vodi nemško stranko in sovraži Slovence. Podoben mu je veletrgovec Lušin, ki uporablja dva pečata tako, da je slovenski zmerom manj viden. Komandant žandarjev Tepan preganja pristaše slovenske stranke kot »izdajalce domovine« in zavzeto služi nosilcem oblasti. »Herrenbauer« Požgajnar iz Podjune, čigar »oče je še z Ein-spielerjem hodil po slovenskih shodih«, vodi nemško stranko Landbund, hči pa imenuje malgajevce »banda«. Posebna žrtev je služkinja Dobravčeva Nina. Celovška nemška in renegatska gospoda jo je duševno popačila in narodno razvrednotila, da se poslej sramuje govoriti svoj materni jezik in »fanatično sovraži« Slovence.

Toda oportunističnim renegatom in duševnim popačencem Prežih ni prisojal moči, ki bi preglodala narodno dno. Usodnejši je bil po njegovem kapitalistični razvoj, pojav, da tuji kapitalist, grof Thurn, raznaroduje slovensko zemljo, npr. planino Požganico, preseljuje bajtarje v rudnik in tovarno, tu pa mu kopičijo kapital za nove odkupe slovenskega narodnega prostora. Tako si v tujčevi spret-ni gospodarski igri Slovenec sam žaga svoj gmotni temelj. Duhovnega pa mu špodnašata nemška oblast z dvojezično šolo in avstrijska socialna demokracija. Starši Rožejevega Klemna, bratranca Močivskega Petruha, npr. niso vedeli be-sede nemško, ko so se priselili na Ravne. Sin Klemen je skoraj že ponemčen in se leta 1919 odloči za folksver. In vendar Klemen ni popačen in plitev značaj, pred seboj ima ideal svobodnega človeka in osvobojenega dela, enako kot Pe-truh. Zakaj se je potem znašel v usodnem trenutku na protinarodnem, na nede-mokratičnem položaju? Nanj sta ga porinila dvojezična šola in avstromarksizem. Klemen ni opazil, da je v očeh avstrijske socialne demokracije opuščanje ma-terinega jezika in narodne misli dobivalo »pečat napredka«. Delavcem je vcep-ljala zavratno misel, da je boj za enakopravnost Slovencev stvar meščanstva, »napor nazadnjaštva proti napredku«. Da bi Prežih njeno dvoličnost še bolj po-udaril, mora značajni Klemen srečati svojega hudega razrednega nasprotnika, ravnatelj ravenske železarne Göryja, na sedežu socialnodemokratske vojaške orga-nizacije v Celovcu. Eksponent buržoazije se mu patetično »opraviči«, da morajo biti v domovinski nevarnosti »vsi bratje enega duha«.

Prežih Nemce in nemškega duha obsoja, kolikor spodkupuje in odvzema njego-vemu ljudstvu duhovno izvornost in gmotno trdnost. S simpatijo in priznanjem pa opisuje šentruperški proletariat, ki hoče biti »resnična vojska revolucije«, še posebej pa dunajskega delavca, Nemca Obergasta, ki presenečen ugotavlja, da so ga hudo prevarali, ko so ga poslali na južno Koroško braniti »nemško do-

movino«. Po Obergastu je Prežih priznal, da so tudi nekateri Nemci strpno, demokratično presojali koroško vprašanje in da so se z gnusom odvrčali od slovenskih renegatov, kakor se od njih odvrča Obergast.

Prežih ni prizanesel niti slovenskemu in jugoslovanskemu meščanstvu. Z Jazbinci in planino Požganico je pokazal, da koroških kmetov in bajtarjev niso varale le nemške stranke, ampak tudi jugoslovanske meščanske. Slovenski duhovščini je priznal, da je po deželi ohranjala narodno zavest. Hkrati pa ni prezrl, da se je konservativni župnik Rep pobotal z veletrgovcem Lušinom v trenutku, ko mu je ta povedal, da bo delavsko nevarnost odvrnil s tremi vagoni žita. S tem kompromisom je Prežih še določneje pokazal, da se je znašla slovenska narodna zavest s svojimi vidnejšimi nosilci vred v vrtincu hudih socialno političnih protislovij, ki jih je vojna prav do kraja zaostрила in razbičala.

Kmalu po izidu Požganice se je znova vrnil k plebiscitu in v potopisu *Ob versajskih plotovih* (1940) zapisal, da ko se bo versajski plot podrl, »potem bosta spet oba bregova lahko živela v skupnosti in bosta oba soseda, slovenski in nemški, postala svobodna mejaša, svobodna naroda v pravični človeški skupnosti«. Revolucionarnemu socialistu je bila svoboda obeh narodov enako pri srcu. Zato je bila v njegovi opredelitvi narodne svobode vidno prisotna zgodovinsko materialistična misel, da narod, ki streže drugemu narodu po svobodi, ni svoboden.

Na začetku okupacije in narodne revolucije je Prežihov napisal tudi potopis *Gospodstvo polje* (1942). V njem je odstavek, v katerem je napovedal sredi smrtnega spora med narodoma tudi njuno mirno sožitje. Spominjal se je nekdanjega bega z nemškima tovarišema čez Gospodstvo polje, čez zimsko pokrajino, in nadaljeval: »Tudi nismo njene podobe vsi trije občudovali v istem jeziku, zakaj jaz sem bil sin tistega proletarskega naroda, ki se je na tem svetu naselil pred več kot tisoč leti in ga skušal ohraniti zase, medtem ko sta se moja prijatelja prištevala k onemu narodu, ki je s svojo kapitalistično močjo v preteklem stoletju zavladal nad tem krajem. Toda vsi trije smo strmeli nad to prečudno deželo z istim duhom odrešilnega človeškega spoznanja, ki bo nekoč oba naroda pobratilo in bo nekoč Gospodstvo polje edino napravilo večno lepo...«

Prežih je zrasel iz koroške zemlje in narodne problematike. Družbeni pojavi, med njimi tudi narodni boj na narodni meji, so se mu zarežali že v mlado dušo in so zato postali naravna gibala njegove proze. Narodna tematika pri njem ni nastala le iz osvobodilne ideje, ampak predvsem iz življenjske izkušnje. Zato, in tudi zato, ker je bil umetnik, je epske osebe lahko realistično individualiziral v stvarnih okvirih koroške družbene strukture na prelomu stoletja in v plebiscitnem obdobju in še v koroški pokrajini. Zato je njegova proza z motivi narodne zavesti, narodnega spopada in odpadništva — poleg Meškove — edina umetniška, realistično izoblikovana slika celotne Južne Koroške v 20. stol.

Prežih je bil do kraja bojevit in zvest glasnik koroškega ljudstva, demokratični terjavec njegovih narodnih pravic. Velik del svoje pisateljske sile je porabil za to, da bi čim prej ozdravela duhovna rana, ki jo je označil Ivan Cankar 1918. leta pred tržaškimi delavci z besedami: »Tako so nas tujci in potujčenci delali majhne in slabe, da smo nazadnje še sami verovali v to svojo neznatnost in nemoč« (*Očiščenje in pomlajenje*). Prežih se je pogumno spopadel z vero v ne-

moč, ker je ljubil moč in jo je hotel Koroščem ohraniti. Na prizorišče je postavil duhovne slabiče, popačence, izrojence in oportuniste, ki so zaradi boleznega individualizma zavrgli človeško in narodno čast. Toda vidnejše in višje mesto so zavzeli na tem prizorišču značaji, ki so si znali ohraniti moštvo, ponos, čast — vse, kar je po krvi in kulturi enkratno, nenadomestljivo, narodno.

Preglejmo še drugo »koroško prozo«.

Začnimo z Mešk o m. Meškovo koroško tematiko do 1919. obravnava France Koblar v študiji *Domovina v delu Ksaverja Meška*, DS 1934. Od leta 1919. naprej je obdeloval spomine aklimatiziranega, nato pa surovo izgnanega Korošca (6. jan. 1919). Po izgnanstvu je njegova pripoved pognala najprej iz odpora do šarlatanske narodne in »brezglave gospodarske« politike na Koroškem (*Koroške elegije*, 1919, *Zapiski izza velikih dni* 1920). Deloma je pisal tudi iz apokaliptičnega privida, da na Koroško in vso Slovenijo lega »tuj jezik in njegova pravica in moč«, kot lega pokrov na rakev. Idejo nasilja je podal s podobami nemčurjev in Nemcev, z dvoličnostjo avstrijskih socialnih demokratov, z ozračjem, v katerem so se Slovenci bali drug drugega (*En dan*, 1920, *Na begu*, KDM 1921). Spis *Na begu* ima poleg avtobiografske še posebno močno dokumentarno vrednost. Narodni značaj Koroške je Meško poudarjal tudi v spisih za mladino. Zdaj tako, da je zgodbo kozmogonično umestil ob Klopinjnsko jezero (*Pšenično zrno*, Mladim srcem III), drugič tako, da med njegovo psalmodiranje odmeva pesem otrok Hej Slovenci, kje so naše meje? (*Naši mali*, prav tam). V 30-ih letih ga je h koroški snovi vračalo pristno domotožje (»kakor osirotelemu in zapuščenemu otroku po materi se mi često toži po Koroški«, *Tiste stezice*, 1937). Toda Meškov sentiment tudi zdaj ni ostajal brez konkretnega ozadja, vezal ga je na znance, duhovske sodelavce, na nekdanje farane. Tudi njegove pokrajinske impresije so živo občutene podobe Ziljske doline.

Povsem drugačen je lirizem Ivana Laha v »starokorotanskem romanu« *Angelin Hidar* (1922). Ta na pol fantastična pripovedka, na pol romantični roman iz življenja kraljev in vitezov v času križarskih vojska ima za glavnega junaka legendarnega ljubimca slovenske koroške zemlje, »belega viteza« Angelina. Lah je idejo o svobodi podprl z zgodovinskimi dejstvi, ki dokazujejo uradno rabo slovenščine na Koroškem v 14. in 15. stol., pisal tudi imena slovenskih plemičev v tem času (kar je pa romantična idealizacija zgodovine!). Sicer pa je vsa legendarna in fantastična preteklost le medij za Lahov čustveni elegizem ob izgubi severnega dela Slovenije.

Tudi koroški borec Ivan Albreht se je sprva izgubljal v pravljičah in idealizacijah. V sedmih pravljičah *Paberki iz Roža* (1920) je ohranil premalo ljudske naivnosti in pristnosti, snov je kar novelistično razširil. Enako je skvaril *Tri koroške* (1921), ko je v njih pomešal pogansko vero, erotične surovosti fevdalnih kraljev in duhovno folkloro. V povesti *Tomijeve Tine mlada leta* (1920) je s črno-belo tehniko poskušal pokazati, kako nasprotnik raznaroduje koroško deco in delavstvo. Črno-bele metode o spopadu dveh narodnosti in izrazitega pisanja na pamet pa ni rešil niti z narečnim dvogovorom in dialektizmi niti z ljudsko pesmijo v besedilu.

Po skoraj dvajsetih letih je poskušal zgodbo o Koroški postaviti na realna tla. V povesti *Nebo gori* (1939) je deloma uspešno individualiziral, še bolj pa je

rodoljubno tendenco tudi tokrat romantično poudaril s črno-belo delitvijo oseb na svetle in temne. Spopad je dobil zdaj realnejše osnove: tujec hoče osvojiti dvoje, »kri in zemljo«. Ta spopad, ki uničuje družine, je postavil tudi v realne pokrajinske okvire med Borovljami in Celovcem. Glavni junak Foltan pa je pred ljudmi nekak kmetiški čudak, hkrati os povesti, preprečuje intrige, je strastni romantik, počasi pa se spreminja v simbol zemlje in rodu na njej. Poleg dokaj realistične zgodbe torej romantizem strasti in simbolika, ki s podobo »nebo gori« napoveduje svetlo prihodnost.

Z močjo nespornega stilista je Ivan Pregelj napisal kar sugestivno povest ali »zgodbo slovenske bolečine na Koroškem« *Umreti nočejo!* (1930). Zgodba se dogaja na Koroškem od Šmohorja do Mežice, od sarajevskega strela do plebiscita. Izbrani prostor in pripovedni čas sta mu dala veliko možnosti tudi za osebno refleksijo. V drugem delu je nakopičil preveč dokumentarne, dnevniško politične snovi, premalo prostora pa je dal živi zgodbi ali »romanu«.

Narodni odpadnik je Preglju hudodelec in zagrizen uničevalec slovenstva. Končno mora zadaviti tudi sebe. Znamenje moralizujoče vzgojne povesti je, da je narodno odpadništvo združeno z nravno propalostjo in kaznijo. Pregelj protestira tudi proti ponarejenemu plebiscitu. Ko pa išče rešitev, se izgubi v mistiki in resignaciji. V sklepnem prizoru doživi mladi duhovnik, nosilec slovenske ideje, »videnje« ustoličevalnega obreda. Ta prizor raste iz Pregljeve vere v slovensko legendo, kot jo je opisal leto prej v romanu *Usahlo vrelo*: »Legenda nas je otela iz zveličala. Verujem v Legendo, ki je sanja, bridkost in spolnjenje mojega rodu.« Ta legenda mu obljublja »kraljestvo miru božjega in ljubezni«, v katerem bodo rešeni tudi slovenski Korošci. Prepričan o pravilnosti svoje legende, Pregelj na koncu povesti naroča: »Koroška, tрпи, dokler Bog hoče tako!« Politični pojem in problem je s tem popolnoma depolitiziran in zgodovinski preobrat se pričakuje na temeljih krščanske etike.

Matičič se je v *Moči zemlje* (1931) omejil na zahodno Koroško, časovno pa na desetletje z vojno in plebiscitom. Poleg pastirske idilike in življenja v vojnem zaledju opisuje krvave homatije, obračune med Slovenci, nemčurji in Nemci ter glasovalno prevaro. Zaradi nemškega nasilja hoče ljudska prvobitnost na koncu že kloniti. Matičič torej idealizira »moč zemlje«: usmerja h koreninam, zemlji, k »biti«, ki ne vara in »nikoli ne premine«. Ker so v povesti obrtniki narodno odtujeni, idealizira s tem kmeta in kaže v tradicionalno socialno strukturo. »Moč zemlje« je preveč abstraktna, pobesedena, le programska »moč«. Še skromnejša je Roševa povest *Zvesta četa* (1933). Roševo težišče je namreč na miselnosti dijaškega rodu med prvo svetovno vojno, ki se na kraju znajde še na koroški fronti. Proti koncu dobi glavno vlogo Franjo Malgaj, Rošev bližnji rojak s Kozjanskega, in zdi se, da je pisatelj hotel postaviti leposlovni spomenik tudi njemu. Sicer pa je povest nastala bolj pod vplivom tedanjih generacijskih romanov.

Šnuderlov roman *Izgubljena zemlja* (1934) podaja predvsem sliko o razdvojenosti in nasprotju med predvojnim in povojnim rodod. Zato je Koroška samo del prizorišča romana, povrh njegove osebe več razmišljajo o slovenstvu in narodnostnih mejah, manj pa zanje delajo. Po Šnuderlu so Slovenci v povojnem vrtincu izgubili »smisel za stvarnost«, utopično prestavljali mejnike za Gradec, Celovec in Trst, utopiije pa niso znali in tudi ne mogli nadomestiti z

odločno diplomatsko dejavnostjo v Parizu, ker so narodno politiko preveč pomešali s privatno in strankarsko kupčijo. Zgrešena je bila propaganda čustva in krvi, vlada bi bila morala razviti propagando »skupnega žepa«. Narodno razrvan Korošec se več ni mogel zbrati na podlagi krvi, nezrela gesla so ga le zbegala. Notranjo disciplino bi bila ustvarila le trdna vizija gospodarske moči. In še neka pomembna misel ali akcijski motiv živi v tem romanu: kako naj bi znal Slovenec, ki je v paradoksalnem boju krvavel za nemške interese, po vojni rešiti koroško vprašanje, predvsem pa, kako bi bil mogel iztrebiti bolezen in paradokse, da so nekateri Slovenci vendarle hoteli »biti... člani tujega naroda«. Rod, ki mu je vojna spodmaknila moralna tla, ni mogel spremeniti resnice, da se je na Koroškem resničnost zatiranja zajedla v ljudi bolj kot občutek za svobodo in vera, da je narodna svoboda posebna vrednota, ki šele omogoča popolno nemoteno osebno bivanje. Vzrok za izgubo Koroške je Šnuderl videl tudi v jugoslovanski državi, ki se je porajala krčevito, se lovila za vlado in oblast, za Koroško pa se ni brigala, kakor se zanjo ni zmenilo časopisje zunaj Slovenije.

»Koroška« proza se je hranila iz ideje, da je bil plebiscit krivičen. Zato je optimistično sklepala, da je Koroška nezlomljiva in da bo prej ali slej spet svobodna. Deloma je miselno uporniška, brani »kri in zemljo« pred nemškim »Drangom nach Osten«, le v enem primeru prepušča razrešitev krivice dozdevni teocentrični urejenosti sveta. Idejo svobode izraža tudi tako, da se oklepa koroških junakov, Malgaja in Maistra, ali pa v srednjem veku išče dokaze o deželnih pravicah slovensčine in narodne embleme.

Kdor v tej prozi išče pogled na stvari, kakor so nastajale po plebiscitu ali v desetletju pred njim, bo razen pri Prežihovu našel še največ stvarnega v Meškovi prozi. Toda Meško avtentičnemu gradivu po plebiscitu ni več mogel in najbrž tudi ne hotel dati temeljitejše leposlovne podobe. On je bil edini, ki bi bil od navedenih pripovednikov lahko opisal žive Korošce. Tudi zaradi nezahtevne zvrsti, ljudske povesti, pisci epskih oseb niso mogli individualizirati. V njihovi prozi se zaman oziramo po koroški družbeni strukturi. Tej prozi manjkajo jedrnat, prvinski motivi iz življenja koroškega kmeta. Ker pisatelji niso imeli žive izkušnje, ker niso preučevali koroške resničnosti, so se rešili tako, da so si izbrali zastarel model moralizujoče, tendenčne črno-belo pisane ljudske povesti. V njej zaman iščemo psihološki realizem in pokrajinski impresionizem.

Nekateri so svojo navidezno »realistično sliko« Koroške reševali tako, da so kak dogovor pisali tudi v narečju, uporabili preveč narečnih značilnosti in krasili revno besedilo s koroškimi narodnimi pesmimi (posebno Albreht in Matičič). Pregelj je poskušal biti koroško domač in realističen zdaj z ljubkovalnimi zvalniki oseb (Mojci, Katri), drugič s poudarjenim naštevanjem koroških slovenskih krajevnih imen, pa spet s koroško skladnjo, po kateri glagol pride rad na konec. Toda niti jezikovna sredstva niti zgodovinska emblematika in dnevniška politična poročila teh povesti niso rešili romantičnega fabuliranja, predvsem pa niso mogli nadomestiti površnega poznanja Koroške. Tej prozi je skupno tudi to, da se zgodbe končujejo s plebiscitom. Izrazit »zgodovinarski« položaj je poskušal preseči le Albreht (1939). Ko pa je ideja, ki zavrača plebiscit, postavila to prozo pred pretrdo časovno zarezo, je pripovednike reševala na spoznavno in umetniško manj zahtevno ravnino.

II.

Koroška téma je obudila tudi pesemske odmeve, dramatiko pa komaj lahko omenjamo.

Nekoliko elegični in patetični uvodni ton je zapel Oton Župančič z verzom »kot gora, Korotan, si mi težak...« v pesmi *Bolnik* (1919). Fran Sušnik (*Gospa sveta... Plakajoča... Umirajoča...*) in Tine Debeljak (*Vzdih koroških beguncev* 1919) sta patos razvezala v bolno elegičnost in mehkobno žalost. Privid koroškega narodnega umiranja pa sta omejila, prvi z legendarnim matjaževskim motivom, drugi s sodobno tehniko maščevanja in osvobojevanja. Ob predplebiscitnih homatijah je nastajala potemtakem retorično-elegična pesem.

V prvem poplebiscitnem času se je pesem zavila v molk. Šele leta 1922. se je Korošcev in Primorcev spomnil Janko Glazer v *Elegiji* (1922) o malem narodu, ki životari brez zgodovinske epopeje in še na svobodnih tleh zanemarja in izgublja domovinsko ljubezen. — V ciklu vložnih pesmi Ivana Albrehta *Koroška pisma* (1923) je leto za tem potožilo koroško dekle Ljubljani in Gospe sveti, da ne more avtentično »biti«, ker je uklenjena. Hotela pa bi biti jezero in zdvijati čez bregove. Če se ta Albrehtov cikel v Gradnikovi obliki in po Gregorčičevem motivu naivno dotika osebne in narodne stiske koroške Slovenke, je njegova *Tiho teče reka Drava* (1926) le še bolj plehka in sentimentalno sočutna verzifikacija.

Vse drugače so govorili Gradnik, Golar, Maister in Korče. Gradnik je v sonetu *Krnski kamen* (1926, kasneje *Knežji kamen*) zahteval, da morajo »svobodnih zaslužjeni sinovi« oživiti in uresničiti idejo svobode, ki jo poudarja Knežji kamen — zgodovinski simbol, razplamteti morajo starodavne iskre svobode, ki tlijo v njem (»če z mečem ne, budite jih z okovi«). Svojo radikalno narodno misel je iz primorskih motivov razširil torej še na Koroško. — Preprosti Golar je v pesmi *Budnica* (1927) s simbolom proste, viharne ptice in s prvino staroslovenske mitologije (bog Perun, bog Triglav) rotill, naj se Slovenec ne vda. — Tudi pesmi generala Maistra so bojevite, optimistične, pogumne. V *Gospo-svetski straži* (1928) je zapisal, da je bil plebiscit »prevara«, in zagotovil, da boj za Koroško ni končan. Podobno v pesmih *Malgaj trka* in *Naši mejniki*. Tu je uporabil tudi matjaževski motiv in menil, da je nastopil šele v novem zgodovinskem položaju tisti veliki trenutek, ko bo treba osvoboditi slovensko Koroško z orožjem. — Manj je zaupal življenjski sili in narodnemu odporu Korošcev verzifikator M. Korče. V pesmi *Na Gospo-svetskem polju* (1928) je izjavil, da hranijo na tem polju slovensko ljubezen le še grobovi, v pesmi *Ob Baškem jezeru* (1928) pa je počital Slovincem tostran Karavank, da so Koroško prodali »za plehko besedo miru, za lečno jed«.

Iz koroške depresije je zdaj že v tretje zapesnil Fran Eller. Trpko in realistično govori o germanskem nasilju, ki Slovence duhovno pači in hromi (*Na Karavankah*, 1925 — »živ narod moj mrtvaško spanje spava«), in melanholično išče za lučkami v nočni pokrajini ter jim daje simboliko poguma in prihodnosti (*Pesem o svitnici*, 1925). Razdira tudi idiliko vaškega nedeljskega popoldneva z disonanco, da cesta vabi iz koroške vasi »gospodo služiti v trda, nemška mesta«

(Doma, 1928). Mimo melanholične intime, ki je rasla iz tesnobe, da bo germanstvo Korošce razjedlo, je izbral še bojni motiv v na pol junaški romanci *Malgaj* (1923) (junak bo vstal iz groba in vrnil Slovincem Zilo), v sonetu *Manom Josipa Lendovška* (1928) pa znova slavil svojega narodno pogumnega gimnazijskega profesorja v Beljaku.

Zadnje pesem na koroško témo med vojnama je napisal menda Oton Župančič, ko so igralci iz Šent Jakoba v Rožu prišli na njegovo povabilo igrati *Miklovo Zalo* v ljubljansko Dramo. V pesmi *Miklova Zala*, »Marici Zwittrovi v spomin«, (1931, objavljena 1945) je Korošcem priznal, da so znano dramatizacijo uprizorili s silo navdiha, ki poganja le iz legende o nezlomljivosti slovenstva. Suggestivna igralska upodobitev Zale mu je vlila »up ognjen« v trenutku, ko je ves narod bičala diktatura.

S tem so pesniški odzivi na plebiscitno temo najbrž res prešteti. Osrednji čustvi v njih sta dve: elegičnost, (tudi malodušje) in pogum, pozivanje k odporu in boju. Toda v še tako bojevitih, spodbudnih in v prihodnost verujočih, a časovno med seboj oddaljenih in posameznih osamljenih pesmih Koroška ni mogla začutiti duhovne opore. »Koroške pesmi« so se najbrž kaj slabotno dotikale narodne zavesti in prizadetosti tudi v bralcih tostran Karavank. Po odsotnosti pesmi s koroško tematiko v 30-ih letih se zdi, da je naša koroška bol močno oslabela.

Dramatika je v plebiscitni problematiki najskromnejša. *Triglavska bajka* (1926) Pavla Golie zajema v svoj okvir tudi koroški problem. Jalnova drama *Bratje* (1931) obravnava usodo vsega slovenstva, spravo med mestom in vasjo, problematiko boja za Koroško, celo izraza »revolucija« in »buržuj«. Vse to brez smisla za duševnost oseb in za vprašanja, ki se jih dotika. Namesto drame najprej nekakšna konservativna, očitajoča, nato spravna pridiga. Če še dodam, da je Meško konec 30-ih let na novo redigiral dramo *Na smrt obsojeni?* in ji dal naslov *Koroška bol* (Smolej—Meško IV, 479) — potem je to najbrž vse, kar je slovenski pisatelj tostran Karavank in v času 1919—1942 v obliki drame povedal o Koroški.

Ivanka Kozlevčar

SZU Ljubljana

O PRIDEVNIKU V POVEDNI RABI

V članku nameravam s stališča pomena prikazati pridevnik v povedni rabi in nekatere njegove značilnosti, ki so sicer bolj ali manj splošno znane.

Pridevnik je v stavku lahko prilastek ali povedkovo določilo, ne da bi spremenil svoje oblikovne značilnosti. Pregledovanje pridevnikov s stališča teh dveh vlog v stavku pa je pokazalo, da tudi prilastkovna oz. povedna raba ni pri vseh pridevnikih enako pogostna, da je za ene značilnejša prilastkovna raba, za druge povedna, nekateri pa se rabijo sploh le v povedni rabi.